

ПРОФЕСОР СВІТЛАНА ЯКІВНА ЄРМОЛЕНКО

У статті висвітлено життєвий і творчий шлях С.Я. Єрмоленко, окреслено її внесок у розвиток українського мовознавства — лінгвостилістики, лінгвофольклористики, історії літературної мови, лексикографії, лінгводидактики та культури мови, відзначено роль дослідниці в популяризації концептуально-знакового наповнення текстів української літературної та народнопісенної практики.

Ключові слова: С.Я. Єрмоленко, українська мова, лінгвостилістика, лінгвофольклористика, лінгвоукраїнознавство, лексикографія, історія літературної мови, культура мови.

Восени цього року доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України Світлана Яківна Єрмоленко відзначає ювілеї — особистий і наукової діяльності в двох мовознавчих інститутах НАН України — в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні та в Інституті української мови (з 1991 р.). З 1987 р. вона очолює відділ культури мови, з 1991 — відділ стилістики та культури мови, а нині — стилістики, культури мови та соціолінгвістики. Разом із ювіляркою маємо щасливу нагоду узагальнити зроблене й відзначити те, що відкриває перспективи розвитку лінгвоукраїністики.

Науково-теоретична й цілеспрямована популяризаторська праця С. Я. Єрмоленко в ім'я живого українського слова — народнопісенного і літературного — високо поцінована як в академічній, так і в освітній спільноті нашої держави, визнана славістами Європи.

Народилася С. Я. Єрмоленко (Скляр) 30 жовтня 1937 р. в м. Уссурійську Приморського краю в родині військовослужбовця. З кінця 1943 р. родина вже в Україні: спочатку на Дніпропетровщині (селище Щорськ, нині — селище Божедарівка Криничанського району Дніпропетровської області), потім у Млієві (тепер це Черкашина), далі — навчання в м. Козині на Рівненщині, куди родина переїхала 1945 року. Тут уже тривало свідоме шкільне життя в Козинській середній школі: були символічні походи до Пляшевої під Берестечком на Козацькі могили, були перші ролі в драмгуртку, заняття танцями і в хорі, малюванням... А ще — усвідомлення любові до Шевченкового слова. Тепер Світлана Яківна з гордістю згадує стави та вибалки Храпалєвого Хутора, Мліїв, де бував Шевченко і куди слав свої листи з Петербурга до відданих меценатів Смиренків та Олексія Храпала. Тому не чужі їй назви Чигирин, Суботів, Лебедин, В'язівок. Це частинки генетичної пам'яті, це спогади про рідних і близьких їй людей... А ще пам'ятає, як школяркою читала бабусі «Наймичку»: «Я сідаю поряд, читаю, а у неї сльози капають прямо в горщик із водою... Такими близькими для нас були слова Шевченка, такими зрозумілими історії, про які він писав»¹.

¹ Ожигова О. Знайти своє місце в житті... (розмова про мінливе і вічне з видатним ученим) // Рідний край.— 2007.— № 1(16).— С. 134.

Навесні 1954 р. Світлана Скляр стала першою медалісткою Козинської школи (срібна медаль), восени ж — студенткою філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Рівень викладання в університеті визначили постаті Петра Дмитровича Тимошенка, історика мови, шевченкознавця, під керівництвом якого виконувалася курсова робота «Старослов'янізми у творах Т. Шевченка»; Іллі Корнійовича Кучеренка, людини з вражаючою логікою, творчим підходом до викладання і любов'ю до мови, яку передавав студентам; Андрія Пахомовича Могили, який читав спецкурс «Теорія і практика перекладу». Характерно, що саме наприкінці 50-х років у перекладознавстві формується новий підхід, ґрунтований на поєднанні літературознавчого та лінгвістичного аспектів. У зв'язку з цим в університеті була помітною постатю тоді молодого викладача Віктора Вікторовича Коптілова, який згодом матиме значний досвід перекладача-практика поезії та теоретика, який спростує теорію неперекладності. Він став науковим керівником дипломної роботи «Балади Адама Міцкевича в перекладах Максима Рильського». Тоді студентка Світлана Скляр серйозно студіювала польську мову, поряд були томики перекладів творів польського поета, створені також І. Франком, О. Навроцьким. Саме ця дослідницька робота загострила відчуття СЛОВА, а спілкування з В. В. Коптіловим істотно вплинуло на формування філологічних здібностей Світлани Скляр і широке зацікавлення світом крізь призму стилістичної семантики, філософії, естетики, політичного, культурного й літературного життя. Спостережливість — одна з визначальних рис науковця. Постійне ословлення поміченого навчає колег зафіксувати, виокремити ледь уловиме нове, знакове для сьогодення, навчає керувати своїм мисленням, концентрацією уваги, узагальнювати примітне, поставити його в ряд закономірностей. Це притягальна сила спілкування зі Світланою Яківною, і не тільки професійного.

Диплом філолога, учителя української мови і літератури з відзнакою відкрив двері до Інституту мовознавства АН УРСР. До академічної установи прийшов не просто філолог, а філолог-славіст з широкою ерудицією і наполегливим прагненням пізнавати й учитися далі у старших колег. А вчитися було в кого, адже тут працювали ті, хто створював фундаментальні праці, тут вирувало море теоретичних дискусій, тут була атмосфера комфортного розвитку наукових здібностей. Промовисте оточення — І. К. Білодід, який ділився лінгвістичними новинками з усієї України, Союзу, з-за кордону, Г. П. Іжакевич, яка була прикладом сумлінності й доброзичливості, щедрий на мудрі поради М. А. Жовтобрюх, від якого, мабуть, унаслідковано вміння і готовність притягати до себе людей², Й. А. Багмут, який учив редакторської майстерності, толерантний І. С. Мельничук, чітка, логічна й доброзичливо-вимоглива В. С. Перебийніс, зацікавлена національно-культурним життям України З. Т. Франко...

Початок роботи референта, а потім старшого лаборанта відділу української мови (1960–1961) був різновекторним: перша публікація (у співавторстві з В. М. Русанівським), присвячена діалектологічній нараді (1959), робота коректором над новою редакцією українського правопису (вийде 1960-го), що стимулювала написання консультації про правопис часток *то, таки* (1959), участь у діалектологічній експедиції; вичитування праць О. О. Потєбні у відділі рукописів; переписування пам'яток у Софії Київській; звіряння цитат творів письмен-

² Тараненко О. О. [Б. н.] // Лінгвостилістика: об'єкт — стиль, мета — оцінка : Зб. наук. праць, присвячений 70-річчю від дня народження професора С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. В. Г. Склярєнко. — К., 2007. — С. 4.

ників 20-х рр. ХХ ст. за першодруками — давніми газетами й журналами початку ХХ ст. — для розділів про мову поезії, прози, драматургії в «Курсі історії української літературної мови» (йдеться про другий том, що вийшов 1961 р. — С. Б.).

Деякий час Світлана Яківна ще підтримує у своїй науково-дослідній роботі вогник зацікавлення перекладознавством. Оpubліковані в 70-і рр. в журналі «Мовознавство» статті відбивають погляд на переклад у вимірі культури мови, розвитку лексико-фразеологічної та граматичної варіантності літературної мови, умотивованого, стилістичного, вживання діалектизмів, розмовної лексики, архаїзмів, просторічних форм, стильової відповідності, пропорційності перекладу й оригіналу. Ці дослідження публікацій популярних тоді журналів «Дніпро», «Вітчизна», особливо — «Всесвіт» зафіксували критичну оцінку штучних шукань, ненормативних ще уживань, у зв'язку з чим запроваджено критерій «модне слово». Сучасному читачеві цікаво відзначити, що ще майже сорок років тому засвідчено розширення стилістичних функцій конструкцій з родовим-знахідним відмінком іменника у словосполученнях на зразок *купив автомобіля*, речень зі сполучником *аби*, слів з локальним забарвленням *філіжанка*, *таця* тощо... З погляду методики лінгвостилістичного аналізу перекладу, стилістики викладу спостережень показова студія над перекладом Максима Рильського — романом у віршах «Євгеній Онегін»³.

Знаковою для історії лінгвостилістики, що в 60-х тільки «виборювала місце під сонцем», а тоді й для старшого наукового співробітника відділу теорії української мови (1961–1971), стала Міжвузівська конференція з питань стилістики (Москва, 1963). Українське представництво — І. К. Білодід, Г. П. Їжакевич, З. Т. Франко, І. Г. Чередниченко, М. Х. Коцюбинська та С. Я. Скляр. Слухали доповіді В. В. Виноградова, Р. О. Будагова, Р. М. Самаріна, Ю. С. Степанова, Є. Г. Еткінда, М. М. Кожини, О. М. Соколова, Б. М. Головіна та ін. Відстоювали думку «не роз'єднання, а об'єднання» обох напрямів стилістики — літературознавчого та лінгвістичного. Сьогодні Світлана Яківна цю тезу вважає визначальною для розгортання досліджень у галузі української словесності: наші висновки про дослідження стилю запитані історією літературної мови, а літературознавчі — стилістикою окремих творів, стилістикою епох і літературознавчих жанрів; якщо лінгвісти через стилістику шукають мовні механізми творчості, функціонування і розвитку мови, то для літераторів тексти — естетичний об'єкт. Професор Єрмоленко на початку ХХІ ст. з міжнародної трибуни в Тампері відстоюватиме концепцію словесності як інтегрованої культурологічної дисципліни⁴. Для її оприлюднення потрібен був і досвід, і час...

Основні постулати, виголошені на науковому зібранні 1963 р., були вкрай важливі для співавторів започаткованого 1962 р. в Інституті мовознавства АН УРСР п'ятитомного видання «Сучасна українська літературна мова». Том «Стилiстика» (1973) підготували Д. Х. Баранник, В. С. Ващенко, Г. П. Їжакевич, В. В. Коптілов, А. В. Лагутіна, В. С. Перебийніс, М. М. Пилинський та С. Я. Єрмоленко, головний редактор і співавтор — академік І. К. Білодід. Саме він проголосив, що «стилiстика — одна з найважливіших частин мовознавчої

³ Єрмоленко С. Я. З повагою і трепетною любов'ю до О. С. Пушкіна (про переклад М. Рильського) // Мовознавство. — 1975. — № 1. — С. 61–72.

⁴ Єрмоленко С. Я. Словесность — интегрированная культурологическая дисциплина // Тез. VI Междунар. конгр. изучения Центральной и Восточной Европы. — Тампере, 2000.

науки»⁵. Праця створена в період захоплення структурно-математичними методами, які скеровували дослідників до точних вимірів використаних авторами мовних одиниць, тому стрижневим у визначенні стилю залишалося словосполучення «вибір, відбір мовних засобів». Разом з тим І. К. Білодід пропонує визначення стилістики з філософсько-естетичним змістом, де наскрізним є зв'язок мови й думки, логічного й естетичного, інтелектуального й емоційно-експресивного. Пор.: «Стилiстика вивчає прийоми відбору, оцiнки мовних засобiв у своєму аспекті, її завдання — навчити мовців оволодіти і вмiло, майстерно користуватися всiм арсеналом стилістичних засобiв мови для ясної, точної передачі своїх думок, логічного та естетичного їх формулювання в слові. У цій сфері має значення не лише стилістика емоційно-експресивного, а й стилістика інтелектуального виразу, бо відомо, що стиль — це не тільки лад слів, а й певний лад думок, їх логіка, взаємовiдношення слів і думки»⁶.

Як відомо, фундаментальна наука не терпить поспіху, пізнавальна діяльність потребує не лише численних фактів, але й часу на їх узагальнення, формування на їх основі гіпотез і встановлення закономірностей, обґрунтування доцільності тих чи інших термінів, понять. Отже, матеріал параграфів «Стилiстичні функції синтаксичних синонімів», «Порядок слів» авторства Світлани Яківни, що увійшли до академічного тому «Сучасна українська літературна мова. Стилiстика», спочатку відшліфований у статтях та в індивідуальній монографії.

Саме на початку 60-х С. Я. Єрмоленко поєднувала роботу із заочним навчанням в аспірантурі, для вступу до якої подала реферат «Стилiстична роль повторів у поезіях Т. Г. Шевченка (атрибутивні сполуки)»⁷.

Реферату передувало збирання та оформлення як самостійної публікації бібліографії досліджень мови Шевченка 20–60-х рр.⁸ Тоді мріялося, що кожного року в Україні мають захищати по дисертації з мови Кобзаря. Сама ж ювілярка і сьогодні в активному розширенні обривів лінгвошевченкознавства — в осмисленні «свого Шевченка», в утвердженні думки, що «Шевченко як поет — це був сам народ»⁹.

Так починалася дорога на вершини поетичного, а ширше — стилістичного синтаксису, явища якого піддавалися категоризації в контексті формування граматичної стилістики в 70–80-х рр. ХХ ст.

Показова для розвитку української теорії ритмомелодики — тональності мови — кандидатська дисертація С. Я. Єрмоленко «Синтаксис віршової мови (на матеріалі радянської поезії)», яку вона захистила 1968 року. Якщо Л. А. Булаховський у 30-х рр., І. К. Білодід у 40–70-ті рр. ХХ ст. обґрунтовували наявність смислових мелодійних сегментів, тонально-інтонаційних виражальних засобів, інтонаційних моделей словосполучень, речень, фраз, ритмомелодійних ліній у мові поезії, прози, в усній мові, а також жанрових особливостей ритмомелодики текстів, то Світлана Яківна ці явища пояснювала з погляду теорії стилістично-

⁵ Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / За заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. — К., 1973. — С. 7.

⁶ Там же. — С. 23.

⁷ Склiяр С. Я. Стилiстична роль повторів у поезіях Т. Г. Шевченка // Дослідження з мовознавства. — К., 1965. — С. 15–23.

⁸ Склiяр С. Я. Бібліографія досліджень мови Т. Г. Шевченка // Мовознавство. — К., 1962. — Т. 17. — С. 124–126.

⁹ Територія мови Тараса Шевченка / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа та ін. — К., 2016. — С. 11–19, 20–25, 72–94, 95–166, 289–307, 310–326.

синтаксичної синоніміки і ознак словопорядку в лінійно-динамічних структурах текстів різних стилів і жанрів ¹⁰.

Під час роботи над кандидатською дисертацією С. Я. Єрмоленко захопилася теорією структуралізму, яку важко було поєднати з дослідженням поетичної мови. Тому так повільно просувалася робота: засиджувалася вечорами в кабінеті допізна, намагалася знайти «ключик» для поєднання структуралістських підходів до синтаксису та стилістичної семантики віршованого тексту.

Цей симбіоз — кількісної та якісної характеристики мовного явища — різно постав на сторінках згодом опублікованої монографії «Синтаксис віршової мови (на матеріалі української радянської поезії)» (1969). Так, щодо методу аналізу авторка цієї праці відзначила: «Аналізуючи іменну і дієслівну конструкцію як багаточленні словосполучення віршового мовлення, показуючи шляхи розгортання іменника, прикметника, дієслова, в кожному з досліджених індивідуальних стилів, звертаємо увагу на перервні словосполучення, що є здебільшого характерною рисою віршового словолуду <...> Зауваження до синтаксису речень мають на меті розкрити зв'язок, що існує між організацією словосполучень і речень у кожному індивідуальному стилі, показати, як будова речень, стильова вага певних їх типів залежить від особливостей формування словосполучень у віршовому мовленні» (с. 9). І таких «залежностей» дослідниця встановила до десяти типів. Сторінки монографії перемешкують чіткі схеми шляхів розгортання чи то іменника, чи то дієслова, чи то прикметника, детальні таблиці з унаочненими кількісними підрахунками розгорнутих словосполучень, типів речень, зафіксованих у мові поезії. Одне з висновкових положень, що його обстоювала дисертантка, — віршовий синтаксис виявив активну взаємодію усіх стилів літературної мови; усно-розмовне мовлення як джерело природних розмовних інтонацій, діалогічних структур, експресивних конструкцій; народнопоетичне мовлення з усталеними синтаксичними фігурами; у кожному індивідуальному стилі визначальною є певна лінія взаємодії усіх трьох названих джерел віршового мовлення.

Цим думкам ще належить розгорнутися в докторській дисертації. А у скрупульозній кандидатській роботі, у розділах згаданого академічного тому зі стилістики С. Я. Єрмоленко вже чітко постулює, що в основі розуміння «стилістичної функції» та «стилістичного значення» мовних одиниць лежить певний вибір: «У синтаксичній будові мови закладені можливості вибору близьких за значенням синтаксичних конструкцій — синонімів, які урізноманітнюють стиль мовлення і відтіняють те чи інше додаткове значення висловлення. Синтаксичні синоніми формуються в межах словосполучень, речень (простих і складних), а також на ґрунті граматичних перетворень частини речення в синтаксичний зворот, у словосполучення» ¹¹.

Щодо стильових і стилістичних властивостей словопорядку в лінійно-динамічних структурах, то Світлана Яківна зауважила наявність стилістично маркованих типів словорозташування, які набувають усно-розмовного, фольклорно-епічного та поетичного звучання, а також відтворюють стилістичний колорит — описовий, розповідний, інформативний, хронікальний тощо ¹², мають свої особливості в офіційно-діловому, науковому, публіцистичному та художньому стилях, можуть бути й ознакою індивідуального стилю ¹³.

¹⁰ Сучасна українська літературна мова. Стилїстика.— С. 414–424, 425–464.

¹¹ Там же.— С. 414.

¹² Там же.— С. 455.

¹³ Там же.

Розвиваючи бачення теорії стилістичного синтаксису, С. Я. Єрмоленко в докторській дисертації «Стилістичний компонент у семантиці синтаксичних одиниць» (1983) та в індивідуальній монографії «Синтаксис і стилістична семантика» (1982) сформулювала ідею системної природи стилістичного значення синтаксичних одиниць, структурно-семантичного варіювання простих і складних речень у різновидах мови.

Стилістичний підхід до вивчення синтаксичних одиниць у структурі художньої оповіді передбачає їх розгляд не за формально-граматичними ознаками, а в контексті змістового наповнення її частин як одиниць стилістичної семантики (великих синтаксичних сполук, або надфразних єдностей; певних типів мови (опис, оповідь, роздум), їх переплетінням; конструкцій книжного і розмовного характеру).

Особливе значення для розуміння засадничих принципів стилістичного синтаксису прозової мови має таке твердження С. Я. Єрмоленко: «Якщо розглядати синтаксичну конструкцію в нерозривній єдності синтаксичної форми і її лексичного наповнення, то будь-яка зміна синтаксичної форми при тотожному лексичному складі впливає на варіювання емоційно-експресивної тональності висловлення. В межах описових, оповідних конструкцій, конструкцій-роздумів можлива зміна епічної тональності на лірично-іронічну доброзичливу оповідь, зміна інформативно-описового синтаксичного ладу лірично-піднесеним мовленням тощо»¹⁴.

Не залишилися поза увагою дослідниці синтаксичні особливості мови прози 60–70-х рр. ХХ ст., інтонування індивідуальної оповіді П. Загребельного, В. Собка, І. Григурка, О. Гончара, В. Земляка, В. Дрозда, Гр. Тютюнника, Є. Гуцала та ін., зафіксовані як факт історії літературної мови та її стилів у колективній монографії «Мова і час» (1977)¹⁵, у статтях¹⁶. Не полишаючи улюбленого стилістичного синтаксису, Світлана Яківна дає зразки аналізу ритмомелодики прози в лексико-фразеологічній і синтаксичній єдності складників мовомислення письменників. З останніх показова стаття про синтаксис прози Є. Пашковського¹⁷. Саме ця, можна сказати, класична праця зі стилістики сучасного тексту підтверджує неспростовне узагальнення дослідниці: «стилістичну семантику синтаксичної одиниці створює її лексичне наповнення».

З 1987 р. С. Я. Єрмоленко — завідувач відділу культури мови Інституту мовознавства, відповідальний редактор щопіврічника «Культура слова».

Її нове захоплення — мова фольклору, мовно-естетичний феномен народної пісенної культури. Та й зацікавлення прийшло з глибин повсякдення — з «простого» запитання доньки «Хто ж такий женчикок-бренчикок?»:

¹⁴ Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика.— К., 1982.— С. 202.

¹⁵ Єрмоленко С. Я. Розвиток художнього стилю // Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови.— К., 1977.— С. 72–132.

¹⁶ Єрмоленко С. Я. Народнорозмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) // Питання мовної культури.— 1968.— Вип. 2.— С. 14–32; Єрмоленко С. Я. Сучасна літературна мова і діалекти // Рідне слово.— 1972.— Вип. 6.— С. 6–18; Єрмоленко С. Я. Авторська модальність оповіді Григора Тютюнника // Григор Тютюнник : тези доп. респ. наук.-практ. конф., присвяч. 60-річчю від дня народження письменника.— Луганськ, 1991.— С. 67–68.

¹⁷ Єрмоленко С. Я. Синтаксис прози Євгена Пашковського в контексті когнітивної лінгвістики (на матеріалі роману «Щоденний жезл») // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : Сер. «Слов'янська філологія».— 2002.— Вип. 146–147.— С. 21–31.

Женчикок-бренчикок вилітає,
Високо ніженьку підіймає.
Якби то набито, — ніженьку пробито.
В зеленім луґу бери собі другу!
Ой до схід сонечка женчик схопивсь,
Росою чистою женчик умивсь...
(З народної пісні).

Опрацьовано численні тексти народних пісень — пам'яток усної української культури в записах Осипа та Федора Бодяньських, Лесі Українки, Марка Вовчка, Михайла Павлика, Михайла Максимовича, Софії Тобілевич, Зоріана Доленгі-Ходаковського, Явдохи Зуїхи, а також тематичних, багатожанрових і регіональних зібрань. По-новому осмислено й мову сучасної поезії, прози, стилістика яких живиться з народнопісенних джерел. Текст монографії «Фольклор і літературна мова» (1987) пронизаний мовоукраїнознавчим змістом, що розширив теорію функціонально-стильової природи літературної мови і започаткував новий напрям — лінгвофольклористику.

Рецензенти високо оцінили новітню працю Світлани Яківни, що стала «грунтовним науковим дослідженням на межі лінгвостилістики й поезики, де розглядається одне з основних питань і стилістики, і історії літературної мови — фольклор як джерело літературної мови, як компонент стилістичної системи сучасної мови і як стимулятор розвитку внутрішніх можливостей літературної мови, збагачення її авторськими новотворами з фольклорним забарвленням»¹⁸. Велике теоретичне значення, змістовність, новизну практичних питань лінгвостилістичного аналізу фольклорних та авторських текстів визначило й те, що в цій праці «вперше в українському мовознавстві висвітлено питання про культурно-історичну та мовоукраїнознавчу значущість фольклоризмів»¹⁹.

Грунтовний, дохідливий виклад фундаментальних питань варіантності народнопісенної мови, народнопісенної фразеології, фольклорної синоніміки, символізму, семантико-синтаксичних зв'язків складників пісенного словника і їхньої здатності утворювати усталені формули, розкривати внутрішню форму через можливості словотворення, асоціативні, контекстуальні відношення, насиченість текстів народних пісень мовно-естетичними знаками української культури визначив не лише авторитетність монографії «Фольклор і літературна мова». Ці думки вклалися в ширші концепції. Спочатку — в монографії «Нариси з української словесності» (1999), де лінгвофольклорознавчий розділ вписаний у теорію цілісного погляду на українську мову як частину історії та долі українського народу, природного буття людини, її мовного саморозкриття і саморозвитку, самовираження і самовдосконалення через складні етнопсихолінгвальні механізми мовно-естетичної освіти — у родині, в дитячому садку і в школі, у церкві, на мистецьких майданчиках. Згодом — у монографії «Мова і українознавчий світогляд» (2007): заглиблення в народнопісенну й міфопоетичну семантику слова слугують обґрунтуванням культури як одного з центрів українознавства, як універсального духовного середовища — комунікативного, пізнавального, емоційно-оцінного. Ще один вагомий лінгвофольклорознавчий акцент засвідчує монографія «Мовно-естетичні знаки української культури» (2009), де мова фольклору представлена як код колективного світосприйняття,

¹⁸ *Мацько Л.* «Квітни мово наша рідна» // Друг читача. — 1988. — 5 трав.

¹⁹ *Калашиник В., Юрченко О.* Невичерпне джерело літературної мови. [Рец. на:] Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. — К., 1987. — 246 с. // Мовознавство. — 1989. — № 2. — С. 71–72.

глибинна народна пам'ять, складник вертикального контексту національної культури, джерело інформації та образності, що заслуговує на активне використання в щоденній комунікації — професійній, побутовій, мистецькій.

Професор С. Я. Єрмоленко стала активним свідком історії становлення такого напрямку лінгвоукраїністики, як культура мови, і активним учасником розширення концептуального змісту цього ключового поняття теорії та практики літературно-мовного життя.

На початку 60-х рр. минулого століття відбулася Республіканська нарада «Питання культури мови». Саме в ті роки працівники радіо почали тісно співпрацювати з Інститутом мовознавства АН УРСР. У радіокомітеті регулярно проводили навчання-зустрічі мовознавців і дикторів, редакторів передач. Але найтривалішою, найтіснішою і найпредметнішою виявилася співпраця Інституту з редакцією радіопередачі «Слово про слово». Її багаторічним редактором була Н. К. Бойко (автори — В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко). Це був формат літературно-художньої передачі з відповідним музичним оформленням. Українське мовлене слово доносив ефір у найвіддаленіші куточки України, еднаючи мовців і витворюючи ідеал гарної, вишуканої, або, як тепер кажуть, елітарної літературної мови. Естетика радіомовлення, дібрані взірцеві тексти створювали позитивне психоемоційне тло для сприйняття і засвоєння літературної норми. Адже передача «Слово про слово», з одного боку, пропонувала художньо-естетичні зразки мови, а з другого, — давала відповіді на конкретні питання мовної практики, спричинені хитанням літературної норми, тенденціями її розвитку, стильовими особливостями, стилістичною функцією варіантів. Прикметно, що відповіді так само були побудовані на використанні художнього стилю, мови фольклору. Апелюючи до словників, де закріплена норма, автори радіоматеріалів знову-таки звертаються до художнього слова. Тобто естетичний принцип виявився визначальним у культивуванні й усталенні норми. І це закономірно. «Коли тексти звучать не як правило, що його треба завчити, а як невимушене слововживання, то вони найдієвіші в процесі засвоєння літературної норми», — це одне з часто повторюваних тверджень Світлани Яківни.

За матеріалами зворотного зв'язку радіопередачі «Слово про слово» із слухачами В. М. Русанівський та С. Я. Єрмоленко підготували науково-популярне видання «Життя слова» (1978). Майже через півстоліття можна побачити, що порушені тоді питання культури мови є актуальними й сьогодні.

Світлана Яківна у 70–80-х рр. активно виступала на радіо, з лекціями у вищих навчальних закладах, перед громадськістю, на наукових конференціях, була й ведучою телевізійної передачі «Живе слово» (редактор — К. П. Розстальна). Усі старші співробітники Інституту пригадують круглі столи, бесіди, зустрічі з працівниками редакцій насамперед радіо, менше — телебачення, журналів «Дніпро», «Вітчизна», під час яких мовознавці відстоювали ті чи інші норми наголошування, вимовляння, побудови фраз, речень. Журналісти були зорієнтовані на культ книжки, а отже, писемного стандарту, який вимагає більшої чіткості, ніж усна літературна практика. Час, усні формати спілкування, вимоги до мови дикторів актуалізували увагу на лексикографічному проєкті «Українська літературна вимова і наголос. Словник-довідник» (1973), співавтором якого стала і Світлана Яківна.

У цей період вона відвідала у складі делегації Канаду, беручи участь у Шевченківських читаннях. Поїздки з письменником Р. Лубківським та д. філол. н. В. Бородініним зініціював університет Британської Колумбії і професор Ганна Польова

з Ванкувера, а організувало товариство «Україна» в Києві. Були виступи в університетах Едмонтона, Вінніпега, Торонто, Оттави та Монреалю. Канадський український тижневик «Життя і слово» від 24 лютого 1986 р. писав про С. Я. Єрмоленко як дослідника, залюбленого в народнописанне слово, мовотворчість Шевченка, які дають їй життєдайну снагу, як про активного викладача спецкурсів зі стилістики в Київському державному університеті, лектора, якого запрошують у вищі України (Вінницький педагогічний інститут, Львівський державний університет імені Івана Франка). Журналістка створила образ людини дієвої, запитаної. І стаття називалася «Живе слово Світлани Єрмоленко».

Перші опубліковані консультації про правопис часток розширив жанровий діапазон науково-практичних порад науковця: численні виступи перед широкою аудиторією — усні розповіді та друковані інтерв'ю, замітки, розвідки з питань культури мови в часописах «Літературна газета», «Літературна Україна», «Робітнича газета», «Трибуна лектора», «Друг читача», «День», «Слово просвіти», у журналах для освітян «Українська мова і література в школі», «Урок української», «Вивчаємо українську мову і літературу в школі», навіть у відривному «Українському народному календарі. 2005», а особливо — матеріали в науково-популярному щопіврічнику «Культура слова».

Своєрідною відповіддю на запити щодо слововживання став «Словник труднощів української мови» (1990) (упорядники: Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Пазяк, О. Сербенська, З. Терлак), що побачив світ за редакцією С. Я. Єрмоленко. Його не обійшли увагою користувачі: «Це “перша ластівка” у піднесенні культури української мови...»²⁰.

Складною була і залишається нині робота Світлани Яківни як члена Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України. На одні з дражливих, дискусійних питань мовного життя вона виважено відповідає: «Для освічених, культурних людей має бути один закон — чинний правопис. Його ніхто не відміняв. Цей мовний закон, звичайно, не всіх задовольняє, але ж це закон. Новації у правописний кодекс треба вводити поступово, не роблячи водночас неграмотними тисячі чи мільйони людей. Робота над правописом має бути постійна. І цим повинні займатися тільки фахівці-мовознавці». А у статтях ще уточнює: «[...] правопис не може затверджуватися на референдумах; зміни в ньому мають бути лише часткові, виважені, такі, що не руйнують ні графічного, ні звукового образу національної мови»²¹; «Графічний образ української мови створюється тривалою писемно-літературною практикою, традицією писемних стилів, якими володіють освічені носії мови»²².

На межі 80–90-х рр. відділ культури мови Інституту мовознавства АН УРСР на чолі зі Світланою Яківною готує довідник «Культура української мови» (1990), який виявив новітній підхід до укладання праць з культури мови — відстоювання широкого розуміння культури мови як напряму, що об'єднує практичні засади літературно-мовного життя і теорію часово-просторового наповнення текстів. Такої позиції дотримувалися ще автори вже згаданого видання «Сучасна українська літературна мова. Стилїстика» (С. 51–54), але саме щопіврічник «Культура слова» і названий довідник унаочнюють цей визначальний постулат академічної науки.

²⁰ Воловик Л. Перелік варто розширити // Друг читача.— 1990.— 26 квіт.

²¹ Єрмоленко С. Я. Зміни закономірні, поступові, але не революційні // Мовознавство.— 1995.— № 1.— С. 32–34.

²² Думки про правопис // Культура слова.— 1993.— Вип. 44.— С. 3–9 (у співавт.).

З початку 90-х рр. Світлана Яківна одним з пріоритетних завдань у роботі відділу стилістики та культури мови в Інституті української мови НАН України вважає надання письмових та усних консультацій з культури мови у зв'язку з активними процесами в сучасній мовній практиці, які потребують нормалізації та кодифікації. Щодня і аспіранти, і молодші, і старші, і провідні наукові співробітники відділу відповідали на телефонні й письмові запити, фіксували у спеціальних журналах консультації. Це дало практичний матеріал колективу співробітників (Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт, Н. Г. Сидяченко, Л. О. Ставицька, Н. М. Сологуб, С. Г. Чемеркін), щоб підготувати два видання довідника-порадника «Культура мови на щодень» (1998 та 2000 років), згодом, 2005 р., — «Довідник з культури мови» (С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Н. М. Сологуб, Г. М. Сюта, С. Г. Чемеркін). Найсучасніший формат цих порад — електронна інформаційно-довідкова система «Культура мови на щодень» та CD «Говоримо і пишемо зразковою українською мовою»²³.

Значною заслугою в розвитку науки про культуру мови є статті і розділи в індивідуальних і колективних монографіях, де висвітлено сучасні погляди на феномен літературної мови — репрезентантки національної єдності, суспільно важливого, соціально престижного різновиду національної мови, знаряддя інтелектуального розвитку суспільства; на оновлення й обґрунтування реєстру критеріїв літературної норми (зовнішні — соціально-культурні, внутрішні — системні) і понять для їх означення (символічна / прагматична, сильна / слабка норма)²⁴.

Саме щоденна спостережливість, уміння чути і відчувати щонайменші зміни в мові, у культурі спілкування, прийняти новітні тенденції в оцінках мовної діяльності, неспішність у висновуванні, коректна організація копійки роботи співробітників відділу, креативний підхід до структурування праць, вивіряння на колегах сучасних назв майбутніх видань і стали запорукою праці в напрямку культури мови.

Вагома практична робота С. Я. Єрмоленко з культивування української літературної мови в попередні десятиліття прислужилася для теоретичних узагальнень у контексті розвитку вже накресленого широкого розуміння культури мови, суть якого зазначено вище. Публікації Світлани Яківни охоплюють, крім власне нормативного, соціолінгвістичні, етнопсихологічні аспекти спілкування,

²³ Говоримо і пишемо зразковою українською мовою / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін.— <http://www.kuchma.org.ua/fund/exhibitions/7073/>.

²⁴ Єрмоленко С. Я., Дзюбишина-Мельник Н. Я. Нові тенденції у загальнолітературній нормі української мови // *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej.*— Opole, 1993.— S. 199–204; Єрмоленко С. Я. Проблема норми в сучасній українській мові // *Stylistyka a pragmatyka.*— Katowice, 2000.— С. 252–261; Єрмоленко С. Я. Соціальна престижність української мови: сучасний комунікативний простір // *Вивчаємо українську мову і літературу.*— 2005, листоп.— С. 2–4; Єрмоленко С. Я. Літературна норма в аспекті мовної свідомості // *Життя — у слові : Зб. наук. праць на пошану академіка В. М. Русанівського.*— К., 2011.— С. 379–390; Єрмоленко С. Я. Диференційні ознаки літературної мови // *Літературна норма і мовна практика / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик та ін.; відп. ред. С. Я. Єрмоленко.*— Ніжин, 2013.— С. 6–20; Єрмоленко С. Я. Критерії літературної мови // Там же.— С. 20–31; Єрмоленко С. Я. Літературний стандарт у контексті мовної свідомості українців // Там же.— С. 31–41; Єрмоленко С. Я. Просторова і часова глибина літературної норми // Там же.— С. 65–73; Єрмоленко С. Я. Символічна і прагматична мовна норма // Там же.— С. 255–266; Єрмоленко С. Я. Сильна і слабка мовна норма // Там же.— С. 266–275; Єрмоленко С. Я. Рефлексія над літературною нормою // Там же.— С. 275–286; Єрмоленко С. Я. Мовна культура і мода // Там же.— С. 286–291.

акцентують на вагомості національно-культурного виховання мовної особистості, на формуванні у мовців образу рідної мови, втіленого в конкретних знаках української культури²⁵. Останнє поняття дослідниця розвиває паралельно в концепції мовно-естетичних знаків національної культури, яка спаєє три напрями її лінгвостилістичних, культуро- й текстоцентричних праць — лінгвофольклористичний, лінгвоукраїнознавчий та лінгвософський.

Показовим у творчій біографії С. Я. Єрмоленко був 1994 рік. З-поміж інших побачили світ три статті, що на наступні десятиліття визначили напрями її наукових пошуків і здобутків. Ідеться про тези «Мовно-естетичні знаки національної культури» і публікації «Українська мова в системі українознавства», «Теоретичні засади викладання державної мови»²⁶.

Отже, щодо першого із зазначених матеріалів, то оприлюднену ідею — запровадження й концептуалізацію поняття «мовно-естетичний знак національної культури» — варто кваліфікувати як плід тривалої теоретико-практичної роботи в галузі стилістики художнього тексту, опрацювання великого масиву поетичних, прозових, драматургічних текстів у вимірі естетизації національної мови. У викладі дослідниці можна визначити кілька найзагальніших теоретичних тверджень щодо цього феномену.

По-перше, типологічні. Одні з них пов'язані з естетизацією виражального ресурсу загальноновживаної мови і формуванням у ній специфічного поетичного словника, з обґрунтуванням основних функцій поетичної мови, спрямованих на конкретно-чуттєве зображення світу та його емоційно-оцінного осмислення, на актуалізацію семантичних процесів на всіх рівнях мови²⁷. Другі — з обґрунтуванням ролі естетичного критерію літературної мови у складі зовнішніх (соціально-культурних) чинників її становлення і розвитку²⁸. Треті — з диференціацією стильових і стилістичних процесів естетизації²⁹. Четверті — з окресленням жанрово-стильових особливостей естетизації в мові прози, поезії, драми³⁰.

По-друге, історичні. У трактуванні Світлани Яківни художній текст, що сягає глибин історії літературної мови та обширів індивідуально-авторської прак-

²⁵ Єрмоленко С. Я. Культура української мови // Мова. Людина. Суспільство.— К., 1977.— С. 103–112; Єрмоленко С. Я. Культура мови і час // Культура української мови : Довідник / С. Я. Єрмоленко та ін.; ред. В. М. Русанівський.— К., 1990.— С. 8–17; Єрмоленко С. Я. Образ рідного слова у мовному вихованні // Там же.— С. 26–32; Єрмоленко С. Я. Культура мови // Українська мова : Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін.— К., 2000.— С. 263–265 та ін.

²⁶ Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки національної культури // Язык и культура : Тез. докл.— К., 1994.— С. 15–16; Єрмоленко С. Я. Українська мова в системі українознавства // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка : Українознавство.— 1994.— Вип. 1.— С. 182–192; Єрмоленко С. Я. Теоретичні засади викладання державної мови // Мовна дійсність в Україні: проблеми, перспективи.— Вінниця, 1994.— Ч. 1.— С. 16–18.

²⁷ Єрмоленко С. Я. Мінливе і вічне слово поезії. Проблеми аналізу тексту в сучасній науці // Культура слова.— 1996.— Вип. 48–49.— С. 38–45; Єрмоленко С. Я. Актуалізація // Українська мова : Енциклопедія.— 3-є вид.— К., 2007.— С. 14; Єрмоленко С. Я. Поетична мова // Там же.— С. 521–522; Єрмоленко С. Я. Художній стиль // Там же.— С. 812–813.

²⁸ Єрмоленко С. Я. Критерії літературної мови.— С. 20–31.

²⁹ Єрмоленко С. Я. Про вживання понять «стильовий» і «стилістичний» // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики.— К., 1972.— С. 123–135.

³⁰ Єрмоленко С. Я. Народнорозмовна традиція в літературно-художньому мовленні.— С. 14–32; Єрмоленко С. Я. Сучасна літературна мова і діалекти.— С. 6–18; Єрмоленко С. Я. Розвиток художнього стилю.— С. 72–132; Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О., Ставицька Л. О. та ін. І. Нечуй-Левицький: портрет, пейзаж // Укр. мова і літ. в шк.— 1988.— № 10.— С. 61–65 (); Єрмоленко С. Я. Сучасна тональність слова Б. Харчука // Культура української мови : Довідник / С. Я. Єрмоленко та ін.; ред. В. М. Русанівський.— К., 1990.— С. 263–267.

тики, постає як один з важливих критеріїв становлення літературної норми³¹ та диференціації в ній динамічної стильової поетичної (художньої)³², жанрово-стильової норми³³, підвладної часово-просторовій параметризації³⁴ та мовно-естетичній канонізації³⁵. В інших публікаціях тексти цього функціонального різновиду літературної мови — засоби формування і форма відображення мовно-естетичних смаків соціуму, його художньо-естетичних цінностей³⁶, виразники національної свідомості, мови як духовного коду нації³⁷. С. Я. Єрмоленко для дослідницької парадигми «мова і час» розробила методику мовно-стилістичного аналізу макро- і мікроструктур тексту, запровадивши у стилістику моделювання лексико-семантичного поля³⁸, мовно-речового (мовно-предметного) та мовно-психологічного часового зрізів³⁹.

По-третє, лінгвософські. Світлана Яківна в останні роки продукує ідею філософії мови письменника як сучасну інтерпретативну модель аналізу мовосвіту митця: не за рівневими одиницями та системою тропів, а з оперуванням поняттями концептів-мотивів, співвідносних з поняттями лексико-семантичних, лекси-

³¹ Жанри і стилі в історії української літературної мови / Відп. ред. С. Я. Єрмоленко.— К., 1989.— 288 с.; Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки національної культури в історії літературної мови // Мовознавство.— 2007.— № 4–5.— С. 3–12.

³² Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика і культура мови.— К., 1999.— С. 301.

³³ Іжакевич Г. П., Пилинський М. М., Єрмоленко С. Я. Розвиток мовно-виражальних засобів жанру оповідання у слов'янських мовах (на матеріалі російської, української, білоруської, польської мов) : Доп. на VIII Міжнар. з'їзді славистів (Загреб–Любляна). Вересень, 1978.— К., 1978.— 40 с.

³⁴ Єрмоленко С. Я. Літературна норма в часовому і просторовому вимірі // Культура слова.— 2001.— Вип. 57–58.— С. 3–9; Єрмоленко С. Я. Просторова і часова глибина літературної норми // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка.— С. 29–34; Єрмоленко С. Я. Просторова і часова глибина літературної норми // Літературна норма і мовна практика.— С. 65–73.

³⁵ Єрмоленко С. Я. Творчість Панаса Мирного в історії української літературної мови // Вісн. Полтав. держ. пед. ін-ту ім. В. Г. Короленка : Сер. «Філол. науки».— 1999.— Вип. 2(6).— С. 103–108; Єрмоленко С. Я. Глибини мови і стилю «Енеїди» Івана Котляревського // Рідний край.— 2003.— № 2(9).— С. 54–62; Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичний канон художньої прози Михайла Коцюбинського // Культура слова.— 2014.— Вип. 81.— С. 6–15; Єрмоленко С. Я. Народнорозмовна основа мовно-естетичного канону поезії Тараса Шевченка // Укр. мова.— 2015.— № 4.— С. 26–35; Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичний канон поезії Тараса Шевченка в українській літературній мові // Stylistyka.— Opole, 2016.— S. 499–512; Єрмоленко С. Я. Нове прочитання творів української класичної літератури // ХХ–ХХІ століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі / С. Я. Єрмоленко, Т. А. Коць, Г. М. Сюта та ін.— Оломоуць, 2016.— С. 125–142; Єрмоленко С. Я. Естетичний канон літературної мови // Територія мови Тараса Шевченка / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко.— К., 2016.— С. 95–166.

³⁶ Єрмоленко С. Я. Національна свідомість і виховання української мовної особистості // Мовознавство : Тези та повідомл. III Міжнар. конгр. українців.— Х., 1996.— С. 224–229; Єрмоленко С. Я. Ціннісний критерій кодифікації літературної норми // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія» : Сер. «Філологія».— 2014.— Вип. 50.— С. 3–7.

³⁷ Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд.— К., 2007.— С. 50; Єрмоленко С. Я. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко // Культура слова.— 2010.— Вип. 73.— С. 6–16; Єрмоленко С. Я. Етнокультурний і соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького // Культура слова.— 2013.— Вип. 79.— С. 6–15; Єрмоленко С. Я. «Садок вишневий коло хати» — символ української ідентичності // Культура слова.— 2014.— Вип. 80.— С. 50–59.

³⁸ Єрмоленко С. Я. Мова сучасної української есеїстики // Жанри і стилі в історії української літературної мови / Відп. ред. С. Я. Єрмоленко.— К., 1989.— С. 226–264.

³⁹ Єрмоленко С. Я. «Серце скапує в слово...» (етюд про стиль Б. Харчука) // Культура слова.— 1990.— Вип. 37.— С. 5–10.

ко-асоціативних полів. З таким підходом дослідниця відкриває нові можливості вивчення мови Т. Шевченка, П. Тичини⁴⁰.

У процесі пошуку методологічного інструментарію вивчення феноменів літературно-мовного процесу С. Я. Єрмоленко розвинула академічну стратегію (див. вище формулювання І. К. Білодіда) осмислення ключового поняття стилістики — стилю: «Стиль — це різновид творчої мовної діяльності, *тип мовомислення* (виділення наше. — С. Б.), мовної поведінки в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування. У центрі розуміння динамічної моделі стилю — людина, яка і породжує, і сприймає (декодує) стильові різновиди мови»⁴¹.

Саме історичний контекст стилістики фольклорного та художнього тексту став підґрунтям для запровадження поняття «мовно-естетичний знак національної культури» на позначення упізнаваних, відтворюваних і здатних до трансформації при збереженні семантико-асоціативного стрижня мовних форм — слів, словосполучень, фраз⁴². У глибоких, інформативно-пізнавальних та емоційно насажених статтях, підрозділах монографій Світлана Яківна закарбувала мовно-естетичне наповнення концептуальних для української культури словесних образів — *земля, хата, людина, терен, сон, вітер, слово, розмова*⁴³. Крім цього, статус знака культури в теорії дослідниці отримали й літературні тексти, афоризми⁴⁴; їхня соціально-культурна мотивованість (набувають статусу комуніката) особливо важлива в сучасному інформаційному полі, яке створюють ЗМІ⁴⁵.

З 1991 р. С. Я. Єрмоленко починає активно співпрацювати з Опольським університетом та професором Ст. Гайдою. Вона відвідує конференції, бере участь у пленарних засіданнях, у міжнародних проєктах, працює в редколегії міжнародного видання «Stylistyka», у Міжнародній комісії з розвитку слов'янських літературних мов. На конференціях у Польщі Світлана Яківна набуває важливого досвіду фахових дискусій, доносить продукуювані в Україні ідеї в галузі стилістики та культури мови⁴⁶. Завдяки цим контактам, по-перше, за кордоном знають щопіврічник «Культура слова», по-друге, започатковано біографічний кодифікаційний проєкт «Українська лінгвостилістика ХХ — поч. ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела» (2007) (у Польщі подібна ідея змодерована у виданні «Przewodnik po stylistyce polskiej» (1995, наук. ред. Ст. Гайда),

⁴⁰ Єрмоленко С. Я. Філософія мови Тараса Шевченка // Укр. мова.— 2014.— № 2.— С. 3–18; Єрмоленко С. Я. Філософія мови Павла Тичини // Культура слова.— 2016.— Вип. 84.— С. 14–25.

⁴¹ Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності...— С. 272.

⁴² Єрмоленко С. Я. Там же.— С. 359; Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури.— К., 2009.— С. 6–28.

⁴³ Єрмоленко С. Я. Концептуально-знаковий вимір історії української літературної мови // Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. праць.— 2003.— Вип. 10.— С. 12–23; Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури.— С. 245–286; Єрмоленко С. Я. Естетизація слова *терен* у поетичній мові // Слово. Думка. Людина : Зб. наук. праць із актуальних проблем лінгвістики (до 80-річчя від дня народження д. ф. н., проф. Л. А. Лисиценко).— Х., 2008.— С. 51–58; Єрмоленко С. Я. Дума про землю і розмова з землею у мовомисленні М. Стельмаха // Культура слова.— 2012.— Вип. 76.— С. 6–14, та ін.

⁴⁴ Єрмоленко С. Я. Літературні тексти як мовно-естетичні знаки національної культури // Літературна мова у просторі національної культури / Відп. ред. Л. І. Шевченко.— К., 2004.— С. 58–74; Єрмоленко С. Я. Афористика Лесі Українки // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки : Філол. науки.— 1999.— С. 111–115.

⁴⁵ Єрмоленко С. Я. Комунікативні технології і мовна культура журналіста // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. «Журналістика».— 2003.— Вип. 23.— С. 22–29.

⁴⁶ Єрмоленко С. Я. Сучасна українська стилістика // Synteza w stylistyce słowiańskiej : Materiały konf. z 24–26 IX 1990 r. w Opolu.— Opole, 1991.— S. 205–212.

по-третє, науковці України мають можливість репрезентувати досягнення українського мовознавства, беручи участь у загальнослов'янському проєкті «Najnowsze dzieje języków słowiańskich. 1945–1995». Колективну монографію цієї серії «Українська мова» (Opole, 1999) названо вагомим здобутком українського мовознавства, концептуальною за наповненням, а фрагмент про мову прози 60–80-х рр. ХХ ст., який підготувала С. Я. Єрмоленко, «взірцем в усьому описі художнього стилю, якщо не в усій монографії»⁴⁷.

Широке розуміння культури мови стало кроком до формування концепції української мови як концентру українознавства, інструменту пізнання національної лінгвокультури в її історії, територіальній відмінності, книжно-писемній практиці, етнопсихологічному вираженні та соціальній організації, як засобу освіти і виховання⁴⁸.

1991 р. було засновано Інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (директор — д. філол. н., проф. П. П. Кононенко). Упродовж 1992–2000 рр. Світлана Яківна, не залишаючи роботи в Інституті української мови НАН України, очолювала відділ української мови. З українознавчим напрямом у неї пов'язана і поїздка до Франції (2008). Це були уроки української мови для учнів 5–7 класів в Українській школі мистецтв у Парижі. Не втрималася вона і від спокуси поділитися «своїм Шевченком» перед українською громадою Сан-Дієго (США, 2016) — дітьми й батьками «Рідної школи».

У колі одностудійно-фундаторів українознавчих студій С. Я. Єрмоленко осмислює концепцію історії української мови, відбираючи нові джерела вивчення мови для упорядкування й видання хрестоматії «Історія української мови» (співавтор — А. К. Мойсієнко), випрацьовує концепцію української мови в системі українознавства і викладає її в комплексній монографії-посібнику, монографії-підручнику «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)» (1999), яку швидко назвуть новаторською, ґрунтовною, унікальною, а стиль автора «доступною науковістю», адже мова монографії легка, діалогічна, наповнена термінологічною синонімією, метафорикою і в той самий час енциклопедична⁴⁹.

Саме завдяки активній роботі в лінгвоукраїнознавчій галузі професор Єрмоленко відкрила читачам націо- та культуроцентричні сентенції, концепції Івана Франка, Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського, Івана Огієнка, Юрія Шевельова та ін.

Мовоукраїноцентризм науково-дослідної роботи Світлани Яківни вимагав паралельного осмислення соціолінгвістичних проблем⁵⁰. І їхній зміст, детермінованість державотворчими, навчально-освітніми чинниками доносила дос-

⁴⁷ Карпенко Ю. Найновіші ідеї... [Рец. на:] Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Українська мова / Red. nauk. S. Jermolenko.— Opole, 1999.— 345 с.) // Мовознавство.— 2001.— № 2.— С. 77–80.

⁴⁸ Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд.— К., 2007.— 444 с.; Єрмоленко С. Я., Мацько Л. І. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Початк. шк.— 1995.— № 1.— С. 33–37; Єрмоленко С. Я. До українознавства через культуру слова (українознавство у щопіврічнику «Культура слова») // Українознавство.— 2008.— Ч. 3.— С. 81–87.

⁴⁹ Крупа М. [Рец. на:] Єрмоленко Світлана. Нариси з української словесності.— К., 1999.— 431 с. // Мовознавство.— 2000.— № 2–3.— С. 79–82.

⁵⁰ Єрмоленко С. Я. Мова — наша національна ознака // Укр. мова та літ.— 1997.— № 14(30)— С. 11; Єрмоленко С. Я. Мова як суспільне явище. Державотворча функція мови // Укр. мова та літ.— 1997.— № 7(23)— С. 6–7; Єрмоленко С. Я. Мова і держава // Вітчизна.— 1998.— № 1.— С. 118–121; Єрмоленко С. Я., Ставицька Л. О. Знову про мову і політику // Слово Просвіти.— 2009.— № 36, 10–16 верес.— С. 2.

лідниця в різний спосіб — беручи участь у наукових форумах, узагальнюючи соціолінгвістичні моніторинги⁵¹, співпрацюючи з П. П. Кононенком, австрійською дослідницею-соціолінгвістом з Інституту славистики Віденського університету Юліане Бестерс-Ділгер, актуалізуючи соціальні акценти в лексикографічних джерелах, що відбивають історію української культури, історію соціальних катаклізмів (голод, голодомор 30-х рр. ХХ ст.)⁵².

Пожвавилася від середини 90-х і словникарська праця С. Я. Єрмоленко. Вона спрямовує роботу співавторів над створенням перекладних («Нового російсько-українського словника-довідника» (1996); «Нового російсько-українського словника-довідника юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери» (1998); «Англо-українського бізнес-словника» (2002); «Українсько-англійського словника: Економіка. Фінанси. Банки. Інвестиції. Кредити» (2003)) словників, пише статті до спеціалізованого видання «Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» (2001) та ін. Як лексикограф, вона продукує концепції цих словників, викладених у передмовках, залучає наймодерніші, а почасти новаторські, способи формування словникових гнізд, охоплює пильним, гострим редакторським оком сучасне життя кожного слова і словосполучення. Наприклад, у короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів вона вперше подала терміни стилістики й соціолінгвістики, розширила термінологічні поняття з історії мови. Далі ці статті було значно розширено в енциклопедії «Українська мова» (2000, 2004, 2007 рр. видання).

Окрема сторінка — стилістична лексикографія. Спочатку побачив світ «Словник епітетів української мови» (1998) (у співавторстві з С. П. Бибик та Л. О. Пустовіт)⁵³. Згодом реєстр словника збільшили до 340 слів-іменників на основі оновленої картотеки цитованого матеріалу (художні, публіцистичні, наукові та науково-популярні тексти від І. Котляревського й до наших днів)⁵⁴.

Наприкінці 70-х років С. Я. Єрмоленко зацікавилася ще одним напрямом — лінгводидактикою. Спочатку у творчому колективі з В. М. Русанівським і М. М. Пилинським (готують п'ять перевидань від 1978 р. до 1991 р. підручника для середньої школи «Українська мова»). Продовжила вона таку роботу у співпраці з учителем-практиком В. Т. Сичовою та редактором видавництва «Грамота» М. Г. Жук (від 2005 р. готують підручники з української мови для 5–11 класів). Світлана Яківна сформулила та дотримується концепції сучасного підручника⁵⁵, насиченого українознавчою інформацією як у плані дібраних текстів, так і в плані використання методологічного прийому розмови — про художників, про фразеологізми, крилаті вислови, етносимволи тощо. У зв'язку з цим важко переоцінити пізнавально-виховний зміст такої рубрики в підручнику, як «І пензлем, і словом».

Засадничими у вимірі лінгводидактики стали й науково-дослідна робота «Українознавчий зміст підручників з рідної мови для загальноосвітніх навчальних

⁵¹ Соціолінгвістичний моніторинг мовою статистики / С. Я. Єрмоленко, С. А. Яременко, С. А. Гривко; за ред. А. Ю. Пономаренко. — К., 2006. — 96 с.

⁵² Єрмоленко С. Я. Штрихи до соціального портрета українців (за матеріалами тлумачних словників) // Лінгвістика : Зб. наук. праць. — 2003. — Вип. 1. — С. 37–44.

⁵³ Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К., 1998. — 431 с.

⁵⁴ Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бибик С. П. Новий словник епітетів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К., 2012. — 488 с.

⁵⁵ Єрмоленко С. Я. Концепція створення підручників «Українська мова» для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Українознавство. — 2012. — № 4 (45). — С. 276–279.

закладів» (2007–2009 рр.), й обґрунтування можливостей електронного підручника (співавтор проекту С. Г. Чемеркін, А. Ю. Пономаренко, В. В. Шляхова, 2010).

Науковий і навчально-педагогічний напрями в діяльності Світлани Яківни тісно переплетені. Вона — Вчитель, який уміє донести думку, вміє бути переконливою, цікавою для слухача і читача, завоювати аудиторію чіткою логікою, доступною розповіддю, осмисленим поданням думки, ерудованістю, вільним оперуванням фактами. З її мови легко, як з долоні, взяти Слово в його сьогоденні та історії, в житті, рухові, розвиткові... Вона — Вчитель для багатьох учнів (а серед них уже 8 докторів та 35 кандидатів філологічних наук), колег, тих, хто очікує на нові зустрічі з нею у школах, вишах, на всеукраїнських і міжнародних наукових форумах.

За вагомий внесок у розвиток філологічної науки, зокрема теорії та практики української стилістики, культури мови, словесності, граматики, історії мови, соціолінгвістики, лінгводидактики 2009 р. Світлану Яківну удостоєно почесного звання члена-кореспондента Національної академії наук України. Саме в цих напрямках лінгвоукраїністики виявився талант, невтомна працелюбність, цілеспрямованість знаного в Україні та за її межами науковця, на ниві словесності вона здобула й щиро передала філологам безцінний досвід творчого пізнання, вимогливості до стилю висловлення, філософського осмислення мовного життя.

Хоч скільки статей написала і ще опублікує Світлана Яківна, скільки створила монографічних концепцій і ще народжуватиме нові ідеї, але у свідомості прихильників її теорій, учнів залишаться афористичні твердження: *Ми, українці, маємо прийти у світ зі своїм доробком — створити його і назвати по-своєму! На цій землі скрізь і завжди повинна звучати українська мова! Мова має не роз'єднувати, а єднати, лишатися найповнішим і найтоншим духовним зв'язком різних поколінь українського народу на різних його землях!*

S. P. BYBYK

PROFESSOR SVITLANA YAKIVNA YERMOLENKO

The article highlights the life and career of the famous Ukrainian scientist, outlined the contribution of the scientist to the development of Ukrainian linguistics — of the linguistic stylistics, folklore language, history of the literary language, lexicography and lingvodedactic methods of language learning and culture of speech. The article noted the role of the researcher in promoting conceptual and symbolic content of the texts of the Ukrainian literary language and folk songs.

Key words: S. Ya. Yermolenko, Ukrainian language, linguistic stylistics, folklore language, Ukrainian studies, lexicography, history of the literary language, culture of speech.